

**ЛІНГВОЦІД** (від лат. *lingua* — мова і *cide* — вбивство) — цілеспрямоване нищення мови як визначальної ознаки етносу — народності, нації. Інша назва — глотофагія. Відомий ще з античних та середньовічних часів. Мав і має місце фактично в усіх поліетнічних утвореннях, багатонаціональних державах, де стикаються інтереси панівних і поневолених народів. Ліквідація мови відбувається шляхом її організованої заміни на іншу, тому лінгвоцид конкретизують певними назвами, напр., латинізація, германізація, *русифікація* тощо. Термін виник за аналогією до понять «геноцид» і «етноцид». До того ж лінгвоцид за суттю є однією із форм етноциду — винародовлення, тобто позбавлення етносу його етнічної своєрідності, питомих етнічних прикмет, самосвідомості тощо. Використовують його з політичною метою розчинення етносу (субетносу, етногрупи, етносоціального стратуму) в іншому етносі. За одним із визначень, лінгвоцид зараховано до засобів масового ураження, що має свою особливість, а саме є вбивством мов без загибелі мовців. Його реалізують прямими обмеженнями чи заборонами вживати мову всупереч волі мовців (мовна політика на рівні мовного законодавства) або заходами, спрямованими на заохочення людей добровільно змінити мову спілкування (мовна політика у соціальній, демогр., освіт., реліг., інформ. сферах).

Українці мають багату історію й широку географію спрямованого проти них лінгвоциду — у межах Російської імперії, СРСР, Австро-Угорщини, Румунського королівства (згодом Румунії), Польської республіки. Так, потужним мовнополітичним засобом глотофагії проти української мови були владні розпорядження, спрямовані на її витіснення з культурної сфери українців та обмеження чи й повну заборону вживання, — указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою (1720), розпорядження Едукаційної комісії польського сейму про закриття всіх українських шкіл (1789), Валуєвський циркуляр (1863), Емський указ (1876), закон Румунського королівства про зобов'язання давати освіту дітям лише в румунських школах (1924) тощо (див. [Заборона української мови](#)). Небезпідставно до цього переліку варто додати й Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012). До заходів соціальної політики належить ліквідація у 1920–30-х рр. більшовицькою владою фактично всього духовенства і численних активістів УАПЦ. Тоді ж було розстріляно або замордовано в концтаборах більшість української творчої інтелігенції, зокрема мовознавців і письменників. Все це істотно похитнуло позиції української мови. Пізніше подібний захід було впроваджено на приєднаних землях Західної України. Крім цього,

ліквідовано селянство як соціальний клас шляхом масового розкуркулення і виселення з України у північні та східні регіони РРФСР, соціалістичної індустріалізації (міста ще в царські часи стали bastіонами русифікації) та колективізації (перетворення вільних селян на державних кріпаків), за спротив якій мільйони українських селян заморено голодом, а на їхнє місце переселено колгоспників із Росії.

У сфері освіти й науки тривалий час нав'язувалася ідея спільної мовної колиски трьох братніх народів та їхніх мов — української, російської і білоруської, яка нівелює протоукраїнське етнічне й мовне підґрунтя (див. [Давньоруської мови концепція](#)); а вивчення українських говірок як винятково самобутніх явищ української мови певний час було під забороною. Слова вчених про самобутність української мови трактувалися як злочин. Водночас нав'язувалася й інша лінгвоцидна концепція т. зв. гармонійної двомовності з двома [рідними мовами](#) (див. [Двомовність](#)). Коли одна «рідна» мова міжнаціональна, престижна, високорозвинена, всеохопна, а друга рідна — національна, з обмеженими можливостями, то, за задумом, перша мала стати більш рідною, а далі і єдиною рідною. Друга ж була приречена на забуття та зникнення. Так, з етномовної карти СРСР за час його існування зникло понад 90 етносів. Штучне наближення української мови до російської здійснювали встановленням за радянської доби норм правопису відповідно до російських орфографічних стандартів. Напр., редакція правопису 1933 порівняно з попереднім мала 126 змін фонетичного, графічного, лексикологічного, граматичного й стилістичного характеру.

Відчутних втрат зазнала українська термінологічна система, адже термінологічну лексику почали заново творити за аналогією до російськомовних термінів. Яскравим прикладом боротьби із самобутністю української термінології стало закриття Інституту української наукової мови ВУАН (1930). Засобом інформаційної політики лінгвоциду проти української мови було (і нині продовжується) приниження її статусу та знеславлення українського народу загалом. Тому за українською мовою закріплювали стереотипи селянської, мужицької, колгоспної, наріччя російської, діалекту польської, непридатної для науки, освіти, мистецтва, військової справи, спорту тощо. Використання українських слів у російськомовному середовищі набуло іронічно-зневажливого підтексту.

У довідковій літературі, зокрема зх.-європейській, часто акцентують на тому, що історію терміна «лінгвоцид» не простежено. А втім, є достовірні підстави вважати, що першим, хто у світовій науці запровадив до вжитку англійське слово «*linguicide*», був

український учений *Я.-Б. Рудницький* — член Канадської королівської комісії у справах двомовності й двокультурності в Оттаві. Цим терміном він уперше позначив будь-які спроби суспільства чи державних інституцій обмежити або підтримати використання однієї мови за рахунок іншої. Згодом науковець цей злочин проти людяності докладніше описав у праці «Лінгвіцид» (Вінніпег; Мюнхен, 1976). На його думку, всі заходи, що ускладнюють природний розвиток мови, належать до явищ лінгвоциду, зокрема й ті, що нині кваліфікують як вияви геноциду (фізичне нищення людей, репресивні заходи тощо). Та саме по собі явище лінгвоциду усвідомлювалося й раніше, хоч і без термінологічного окреслення, зокрема в контексті геноциду. Напр., у підготовці актуальної й нині «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», ухваленій ГА ООН (1948), правознавець Р. Лемкін, автор терміна «геноцид», намагався додати до переліку дій, що є неприпустимими, заборону використання мови у щоденному спілкуванні або в школах, у друці. У радянські часи цей термін та маніфестоване ним поняття замовчувалися, оскільки викликали прозорі асоціації зі становищем національних мов. Нині явище лінгвоциду в Україні досліджують *Я. Радевич-Винницький*, *Л. Масенко*, *В. Лизанчук*, *А. Сваричевська*, *М. Чаїнська*, передусім у контексті русифікації.

#### Рекомендована література

1. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. К., 1968;
2. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в советській

Україні. 2-е вид. Нью-Йорк; Торонто; Сідней; Париж, 1969;

3. Черноіваненко В. Лінгвоцид української мови у Советському Союзі // Визв. шлях. 2001. № 10;
4. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Документи і матеріали. К., 2005;
5. Лизанчук В. В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: Хроніка. Л., 2008;
6. Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид як форма геноциду. К., 2011;
7. Радевич-Винницький Я., Іванишин В. Мова і нація. 6-е вид. Л., 2012;
8. Документальне висвітлення методів «історичного складання» російськомовного населення України / С. А. Мельничук. 2-ге вид.- К., 2017;
9. Zwisler J. Linguicide and identity: A multigenerational study in indigenous identity. London, 2017;
10. Bureiko N., Moga T. The Ukrainian-Russian linguistic dyad and its impact on national identity in Ukraine // Europe Asia Studies. 2019. Vol. 71, iss. 1;
11. Chayinska M., Kende A., Wohl M. National identity and beliefs about historical linguicide are associated with support for exclusive language policies among the Ukrainian linguistic majority // Group Processes & Intergroup Relations. 2022. Vol. 25, iss. 4;
12. Gergało-Dąbek N. Ukrainian language as a symbol of resistance against the invasion of the Russian Federation // Wiedza Obronna. 2023. Vol. 285, iss. 4.

*Я. К. Радевич-Винницький*

#### Бібліографічний опис:

Лінгвоцид / Я. К. Радевич-Винницький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-55514>. – Останнє поновлення : 2024.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).